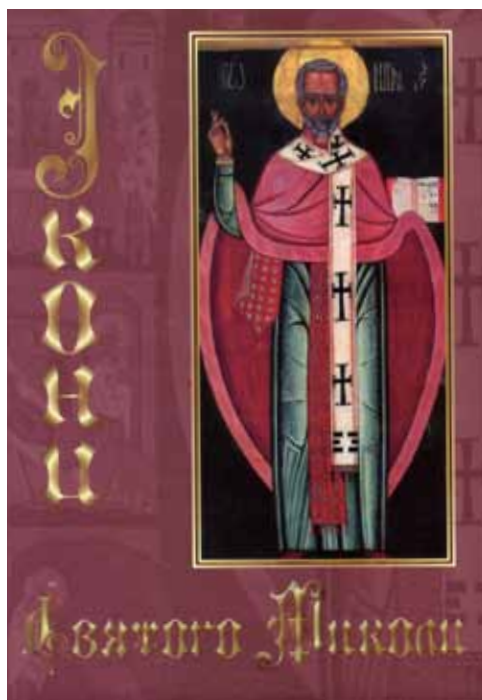

Дарія Фесенко
(Київ)

НОВИЙ ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ ІКОНОПИСНОГО ОБРАЗУ СВЯТОГО МИКОЛИ

Бурковська Л. Ікони святого Миколи в українському малярстві кінця XIV–XVI ст.: генеза, особливості іконографії та семантики. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2015. 352 с. : іл., 48 кол. іл. Текст укр. та англ. мовами.

В українській мистецтвознавчій літературі початок XXI ст. позначений підвищеною увагою до всебічного аналізу творів мистецтва як формально-стилістичного, так і семантичного, де голоує змістовна складова зображень. Однією з таких праць є монографія «Ікони святого Миколи в українському малярстві кінця XIV–XVI ст.: генеза, особливості іконографії та семантики» Л. Бурковської, написана на основі багаторічного досвіду автора, здобутого під час її роботи мистецтвознавцем, зокрема фахівцем з вивчення іконопису. Методологічною базою монографії обрано історико-культурологічний підхід, застосовані методи формально-стилістичного, іконографічного, іконологічного та загальнонаукового системно-структурного аналізу.

Рецензована праця складається з переднього слова, вступу, трьох розділів та висновків. Зручним для читача є наявність вказівника імен, географічного покажчика та переліку скорочень. Перший розділ монографії присвячений вивченню образу св. Миколи у візантійському і давньоруському мистецтвах, а саме: авторка сконцентрувалася на питаннях формування культу святого, житійній літературі та гімнографії, на генезі візантійських образів та їх адаптації в давньоруському малярстві, традиції зображень у дрібній пластиці. У другому розділі розглянуто як художньо-стильові особливості, так і типологію та іконографію ікон св. Миколи кінця XIV–XVI ст. У третьому розділі досліджено побудову житійних циклів, вирішення середників, а також висвітлено іконографію клейм у зв'язку з літературними джерелами даних зображень. Останній розділ завершено викладом ідейно-образного виміру житійних ікон святого. Видання добре проілюстроване: текст супроводжено 277-ма невеликими чорно-білими і 48-ма кольоровими, частіше цілосторінковими, репродукціями на кольорових вклейках.

Дослідниця повністю виконала поставлене завдання: «вибудувати цілісну картину генези іконографії, образності та змісту ікон св. Миколи в українському малярстві кінця XIV–XVI ст., з'ясувати значення досліджуваних пам'яток для соціуму, в якому вони були створені» (с. 6). Подані в переліку джерела та література із суміжних наукових дисциплін (зокрема історії, археології, літературознавства, релігієзнавства, філософії, естетики та етнографії) дозволили об'єктивно викласти опрацьований матеріал та вивчити комплекс українських ікон св. Миколи даного періоду як автономну проблему дослідження.

Аналізуючи грецькі та перекладні агіографічні твори, Л. Бурковська дійшла висновку, що в Київській Русі вони певною мірою трансформувалися, були доповнені

і редаговані відповідно до тогочасних місцевих реалій. Агіографічна література становила особливу систему вкорінення євангельських настанов у людське життя та мораль (с. 59–60).

Л. Бурковська припустила, ґрунтуючись на особливостях ранньої візантійської іконографії св. Миколи, що канонічне зображення святителя здебільшого сформувалося в післяіконоборчий період. Канонічні риси зовнішності святого, порівняно з католицьким Заходом (с. 81), більш стійкими залишалися у східнохристиянських православних країнах.

Дослідниця критично підійшла до ряду тенденційних висновків російських, подекуди польських та словацьких мистецтвознавців щодо заперечення київського походження низки пам'яток домонгольського мистецтва та деяких ікон XIV ст. (наприклад, «Св. Микола в житті» XIV ст. з Георгіївської церкви біля Старої Ладого) (с. 14, 28, 107–108). Ретельний аналіз давньоруських образів святого XII – початку XIV ст. дозволив авторці підтвердити гіпотезу про візантійський родовід їх протографів. Київські малярі створювали іконографію нових клейм із діяннями київського походження, що стали взірцями не лише для давньоруських творів, але й для пам'яток за межами земель Київської Русі.

Проаналізувавши значний пласт ікон св. Миколи і джерельний матеріал, Л. Бурковська підсумувала, що в окремих творах XIV – початку XV ст. наявні впливи готичного мистецтва, які майже зникли в пам'ятках середини XV–XVI ст. Візантійські традиції в цей період залишилися визначальними, а з другої половини XVI ст. почали окреслюватися окремі стилістичні напрями, що пов'язано із збільшенням кількості малярських осередків.

Зображення св. Миколи на повний зріст налічує такі композиційні типи: із житійними клеймами, з Молінням із чином, одноособні та з іншими святими. Вони ретельно вивчені авторкою на основі пам'яток Західної України XIV–XVI ст. Відзначено, що в komponуванні українських житійних ікон XIV ст., поряд із самостійним і оригінальним мистецьким вирішенням, є спільність із південноіталійською вівтарною іконою. Побудові вівтарних триптихів співзвучне також розміщення сцен обабіч середника.

Простеживши значну кількість творів, Л. Бурковська відзначила, що в образності святителя, незважаючи на традиціоналізм і канонічність мистецтва ікони, пройшли зміни. В образах кінця XIV – першої половини XV ст. відчувається стан ієратичності, духовної піднесеності, у той час, як вже із середини XV – початку XVI ст. посилену увагу зосереджено на відображенні душевних особливостей святого та їх відповідності земним ідеалам.

Л. Бурковська з'ясувала іконографію та визначила семантику іконографічних типів святого в середниках житійних ікон, зокрема мотиву «Нікейське чудо» обабіч німба святителя, зображення св. Миколи в позі «оранта». Дослідниця використала метод історичного моделювання, обґрунтувавши гіпотезу про роль Богородиці Оранти із Софійського собору в Києві в актуалізації іконографічного типу «Микола-заступник» у Києво-руському іконописі (с. 217–223). Влучним вважаємо і зауваження про те, що св. Микола, який однією рукою благословляє, а в другій тримає Євангеліє, асоціюється з образом навчаючого і благословляючого єпископа під час Літургії, а дивлячись глибше, – Христа-Учителя.

Дослідниця вперше в українському мистецтвознавстві комплексно вивчила принципи побудови житійних ікон св. Миколи (с. 29–30). Цінними є і спостереження щодо розміщення клейм навколо середника (характерне для творів, генетично пов'язаних з київським іконописом домонгольського періоду), з вільними верхнім краєм (пам'ятки початку XIV ст. – XVI ст., власне стала українська традиція) або нижнім полем чи клеймами, розміщеними обабіч середника.

Шляхом систематизації зображень визначено, які саме сюжети мають переважно постійну наявність у клеймах українських житійних ікон, де вони розміщені, і які з них найпоширеніші. Це стало можливим лише за умови максимально повного за-

лучення збереженого іконографічного матеріалу, яке виконала дослідниця. Важливі зауваження і про те, як мистцями не враховані схожі за змістом діяння святого, а ілюстровані тільки найвизначніші (наприклад, із шести епізодів визволення від бісів в українському малярстві трапляються лише два), не рідко вони використовували прийом контамінації або навпаки – «розгортання теми» (с. 236–239). З кінця XVI ст. в ряді пам'яток не взято до уваги важливі діяння св. Миколи, проте могли наголосувати на певній його місії (наприклад, священницька). Дослідницею подані сюжети житійних циклів – унікальні як для українських ікон, так і для поствізантійського мистецтва загалом.

Паралельно проаналізувавши житійні цикли ікон та їх літературну основу, Л. Бурковська дійшла висновку, що мистці відобразили події виразно та лаконічно, не відступивши від канонічних джерел або ж богослужбових творів, зокрема акафіста й канонів. Навіть незначна кількість використовуваних тем дозволила розкрити суть життя св. Миколи. До традиційних сюжетів візантійської агіографії додані сюжети діянь київського запису, які визнавали як святе Передання, а саме: «Перенесення мощей св. Миколи з Мір Лікійських до Барі» і «Хрещення св. Миколи».

Усебічне вивчення житійних ікон святого як складних за композицією та семантикою сакральних творів дозволило авторці монографії простежити багаторівневий характер середньовічної духовності й символізму цих пам'яток. Книга Л. Бурковської є новим, цікавим і компетентним дослідженням ікон св. Миколи в українському малярстві кінця XIV–XVI ст.